

Голод 1932–1933 рр. у Білорусії: історіографічні парадокси, історична пам'ять та політика пам'яті*

Анотація. Мета дослідження – проаналізувати, виявити особливості й узагальнити результати досліджень білоруськими науковцями історії організованого голоду 1932–1933 рр. на територіях радянських України та Білорусії. **Методологія** ґрунтується на принципах історизму, об'єктивності, усебічності, системності. Для досягнення поставленої мети застосоване комплексне використання, крім загальнонаукових, спеціально-історичних методів: історіографічного, історико-ситуаційного, компаративного, усної історії. **Наукова новизна.** Стаття є першим спеціальним історіографічним дослідженням білоруських студій голоду 1932–1933 рр. на теренах Білорусії. **Основні результати й висновки.** Відзначено, що історія голоду 1932–1933 рр. у Білорусії загалом замовчується в навчальному процесі, залишається на периферії білоруських академічних студій, проте була активізована після прийняття Верховною Радою України закону про визнання Голодомору геноцидом і реакції на це Російської Федерації. Виявлено вплив авторів російської концепції голоду 1932–1933 рр. як «спільної трагедії народів СРСР» зі співмірними наслідками, який виявився у порівнюванні білоруськими дослідниками причин голоду в БСРР до Голодомору в УСРР, перебільшенні людських втрат у республіці. Показано відмінність Голодомору як цілеспрямованого геноциду українського народу від голоду в Білорусії. На противагу деяким білоруським дослідникам стверджується, що голод у БСРР стався через надмірні заготівлі, непогоду, господарські помилки в певних районах і завдав на порядок менших людських втрат, ніж в Україні.

Ключові слова: білоруська історіографія, голод у Білоруській СРР, Голодомор в УСРР, демографічні наслідки, усна історія.

Історія Великого голоду в Україні 1932–1933 рр. має непроминуше суспільне, моральне та наукове значення. Тематика Голодомору утвердилася як одна із ключових у наукових студіях, засобах масової інформації, і водночас дуже швидко набула особливого ідеологічного та політичного звучання. Можна говорити про потужний поштовх у напрямі розробки й апробації національного історичного наративу, в якому вагоме місце належить трагічним подіям 1932–1933 рр. За нашими обрахунками, станом на 2020 р. бібліографія Голодомору в Україні (а це дослідження, документальні публікації, свідчення, спогади, публіцистика тощо) становить понад 20 тис. позицій, із них близько 19 тис. представлено у трьох випусках відомого

* У статті використано матеріали виступів В.Гудзя на міжнародному круглому столі «Голод у СРСР і Голодомор в Україні. Сталін і Білорусь: таємниці архівів (Вільнюс, 19 вересня 2018 р.); [Електронний ресурс]: https://www.youtube.com/watch?v=AAHFcuQG0uc&list=PLCZLJLaNH0-JFt-0oYLRhMGaxTP1bx_7p&index=6, а також доповіді О.Боряк на VIII Міжнародному конгресі дослідників Білорусі (Вільнюс, 27–29 вересня 2019 р.) «Усна історія про Голодомор 1931–1933 рр. на українсько-білоруському пограниччі: між «історичною пам'яттю» та «політикою пам'яті»».

бібліографічного довідника Одеської державної наукової бібліотеки ім. М.Горького та Інституту історії України НАН України (за період із 1933 до 2011 рр.)¹.

Одночасно з українськими істориками тему Великого голоду 1930-х рр., – загалом у СРСР, але також і в регіонах, тримають у центрі своєї прискіпливої уваги навіть не стільки російські історики, як російські політики. Можна говорити також про їхні надзвичайної ваги зусилля, спрямовані на здійснення контролю над просуванням досліджень Голодомору в Україні, а також приглушення суспільного розголосу доробку українських істориків. Про це, зокрема, свідчить офіційний сайт МЗС Російської Федерації, де від 2006 р. і до сьогодні поняття «Голодомор» понад два десятки разів фіксується в різного роду документах, виступах офіційних осіб тощо. Тут добре простежується незмінність риторики російських авторів від радянських часів – вона все так само базується на тезі про «спільну для всіх народів СРСР трагедію», викликану посухою, «перегинами влади» в колективізації та хлібозаготівлях; про масштабну продовольчу допомогу, яка із визнанням «помилки» уже 1933 р. надсилалася «на місця» та ін.² Такою ж неухильною залишається теза: голод, окрім України, охопив також Білорусію, Казахстан, Поволжя, Північний Кавказ, Західний Сибір, Південний Урал. Тож, мовляв, ці події – спільна трагедія росіян, українців, казахів та інших народів країни, велика гуманітарна катастрофа на теренах СРСР. Зауважимо, що Білорусію тут згадано на початку – другою у сумному переліку територій колишнього СРСР, що постраждали від голоду, а вже в наступному реченні – узагальнено як «інші народи»³.

За часів Білоруської СРР, як, власне, і в радянській Україні, годі було чекати появи ґрунтовних наукових праць, пов'язаних з історією Голоду 1930-х рр., – розробка цієї тематики повсюдно перебувала під суворою забороною. Історіографія білоруського голоду розпочала свій відлік із моменту проголошення незалежності цієї радянської республіки. Так, у 1992 р. співробітники Інституту історії Академії наук Білорусі О.Врублевський і Т.Протько запровадили дослідження історії репресій проти білоруського селянства, а отже й аграрної політики більшовиків у переломний період⁴. Вони залучили матеріали про насильство колективізації, розправи ОДПУ з «куркулями», «саботажниками», про придушення пасивних форм опору селянства голодовій політиці. Дослідники відстоювали ідею використання владою хлібозаготівель, поряд з арештами, конфіскаціями, депортаціями, як одного з інструментів злочинної антиселянської політики. За їхніми підрахунками, у Білорусії тільки в 1933–1934 рр. за постановою від 7 серпня 1934 р. (так званий сталінський «закон про п'ять колосків») було засуджено понад 10 тис. осіб⁵. Як очільниця Білоруського Гельсінського комітету, Т.Протько й у наступні роки продовжувала працювати над темою масових репресій проти білоруського селянства⁶.

¹ Голодомор в Україні 1932–1933 рр.: бібліографічний покажчик / Ред. кол.: С.В.Кульчицький, О.Ф.Ботушанська, В.Мотика; упор.: Л.М.Бур'ян, І.Е.Рікун. – Одеса; Л., 2001. – 664 с.; Вип.2. – Одеса, 2008. – 576 с.; Вип.3. – Одеса, 2014. – 685 с. Див. також: Гудзь В. Історіографія Голодомору 1932–1933 років в Україні. – Мелітополь, 2019. – 1153 с.

² Гудзь В. Науковий дискурс з проблеми Голодомору в контексті формування української та російської моделей державного патріотизму // Над Віслою і Дніпром: Польща і Україна в європейській перспективі – минуле і сучасність = Nad Wisłą i Dnieprem: Polska i Ukraina w przestrzeni europejskiej – przeszłość i teraźniejszość. – Toruń, 2019. – С.215–234.

³ Див.: [Електронний ресурс]: https://www.mid.ru/web/guest/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/2964626

⁴ Врублевский А.П., Протько Т.С. Из истории репрессий против белорусского крестьянства: 1929–1934. – Минск, 1992. – 144 с.

⁵ Там же. – С.65.

⁶ Процька Т. Вынішчэне сялянства: Вёска Усходняй Беларусі пад цяжарам бальшавіцкіх рэпрэсіяў 30-х гадоў. – Менск, 1998. – 135 с.

Тема голоду знайшла свій подальший розвиток у розлогій історичній праці білоруських дослідників І.Ковкеля та Е.Ярмусика⁷. Вони вказували на хибність політики оплати трудодня за залишковим принципом та завищення держпостачань, і як наслідок – нестача коштів для виплати селянам. «У результаті у країні й у республіці почався голод. За оцінкою самого Сталіна, у 1933 р. у країні голодували 20–30 млн осіб»⁸, – констатували історики.

Більшовицьку політику колективізації та розселення, виснаження білоруського села хлібозаготівлями й податками на рубежі 1920–1930-х рр. вивчав фахівець у галузі економіки Г.Лич⁹. Головним чином він зосередився на соціально-економічних засадах зниження продуктивності аграрного сектора, ексцесах суцільної колективізації та «розкуркулювання», хронічному голодуванні білоруських селян у 1920-х рр. Дослідник наголосив, що особливо важким у республіці виявився голод 1932–1933 рр. На його думку, це сталося через мізерну оплату колгоспної праці та надто жорстку політику державних заготівель, нав'язану сталінським керівництвом.

Тоді ж, на початку 2000-х рр., розгорнулися спеціальні дослідження, присвячені темі голоду 1930-х рр. у БСРР. Однією з перших таких публікацій стала стаття І.Романової¹⁰. Показово, що масив архівних джерел, використаних авторкою, виглядає доволі скромно: за наведеними посиланнями – це близько трьох десятків документів із двадцяти п'яти архівних справ одного-єдиного фонду – ЦК КПБ (Національний архів Республіки Білорусь, ф.4-П; щоправда, посилання у праці оформлене некоректно, без важливої ідентифікаційної ознаки – літери П, тобто «партійний»). Віддаючи належне дослідниці в її намаганні на основі архівних джерел дослідити широкий діапазон проблеми голоду 1932–1934 рр. в Білорусії, зауважимо, що у представленій документальній базі бракує таких «звичних» для цієї теми категорій документів, як доповіді місцевих «чекістів» своєму керівництву, узагальнені реляції на адресу партійно-державних органів, документи статистичних і фіскальних відомств, що дають змогу простежити рух населення тощо. Ба більше, частина архівних легенд повторюється в різних посиланнях, що підтверджує припущення щодо використання загальних розпорядчих документів, котрі надходили до ЦК КПБ із Москви, або виходили із ЦК КПБ і спрямовувалися на місця, в області, райони. Крім того, І.Романова залучила інтерв'ю з п'ятьма свідками голоду 1933 р. на Мозирщині, що їх вона записала в рамках проекту «Українсько-білоруське пограниччя» (2003 р.). Трое з п'яти респондентів згадували про те, як до їхніх сіл доходили знесилені від голоду селяни з України і благали хліба (або пропонували обміняти на їжу свій одяг), що якраз промовисто засвідчує відмінності між сусідніми республіками, принаймні у ситуації з продовольством.

І.Романова повідомила, що перші звістки про голод у Білорусії задокументовано в Туровському районі з літа 1932 р. Улітку наступного року такі сигнали з місць набули масового характеру. Голодування в республіці мало затяжний характер і тривало щонайменше й у першій половині 1934 р. Авторка наводить документальні свідчення про справжнє протистояння за хліб, що розгорталось між владою та селянами, масові вилучення зерна, майна, арешти боржників по заготівлях, депортації, катування, штрафи, конфіскації, погрози зброєю. Так, у липневому (1932 р.) зведенні ДПУ з білоруських районів ішлося про «зростання масових

⁷ Ковкель И.И., Ярмусик Э.С. История Беларуси с древнейших времен до нашего времени. – Минск, 2000. – 592 с.

⁸ Там же. – С.403.

⁹ Лич Г.М. Трагедия беларускага сялянства. – Минск, 2003. – 268 с.

¹⁰ Раманова І. Голод 1932–1934 гг. і Беларусь // Спадчына. – 2003. – №1/2. – С.78–88.

виходів із колгоспів, розбір поголів'я худоби, майна та сільськогосподарського інвентаря», «самочинне захоплення й поділ в одноосібне користування землі та посівів», «продовження численних випадків відмови від роботи цілих груп колгоспників, мотивоване відсутністю хліба» тощо. Далі авторка посилається на звіт НКВС БРСР 1938 р. – єдиний відомий на той час документ, що наводить конкретну цифру жертв, – за 1932–1933 рр. в Наровлянському районі від голоду померли до 1 тис. осіб¹¹. Окремо подано сюжет про долю етнічних німців, котрі мешкали в Наровлянському та Єльському районах Гомельщини, які звернулися по допомогу до німецьких консульств у Москві й Києві та почали отримувати грошові перекази по 5–10 марок на родину.

Загалом дослідниця представила досить широку географію репресій проти селянства – це, зокрема, деякі райони Гомельської, Мінської, Могильовської, Вітебської областей¹². Проте, на нашу думку, вона дещо некоректно використовує отримані дані для демонстрації значних репресій проти селянства, а отже й масштабів голодування, інколи видаючи *наміри влади – за реальні дії та реальні події*. Те саме можна сказати стосовно дещо перебільшених масштабів і форм спротиву білоруського селянства політиці колективізації. Так, І.Романова пише, що вже з березня 1932 р. в республіці практикувався режим «чорної дошки» з відповідною блокадою, вилученням запасів із магазинів, заборонаю торгівлі, стягненням кредитів, закриттям млинів тощо. Насправді це твердження принципово важливе. «Чорні дошки» – справді, один із найбільш жорстоких засобів боротьби з селянством, адже в УСРР таким репресіям було піддано мешканців більшої частини районів і міськрад¹³. Але теза про масштабне застосування цього інструменту на теренах Білорусії потребує верифікації. Натомість дослідниця не наводить жодних указівок на бодай один конкретний район, населений пункт, колгосп, а також не дає посилань на джерела інформації. Для порівняння, на сьогодні в Україні задокументовано понад 1200 (!) таких об'єктів – сіл, колгоспів, радгоспів, артілей, комун тощо¹⁴ (і це при тому, що саме «голодоморний сегмент» українських архівів міжвоєнної доби зазнав найбільших репресій під час архівоциду)¹⁵. Щодо Білорусії (так само Кубані, Поволжя, Казахстану, Далекого Сходу, інших регіонів СРСР), то тут, безумовно, існує потреба серйозного компаративного аналізу документальних матеріалів¹⁶.

Хотілося б звернути увагу також на наведені І.Романовою свідчення очевидців та окремі донесення із залитої дощами Гомельської обл., що зазнала жорстокого голоду. У квітні 1934 р. на розгляді Житковицького райсуду перебували 500 справ, абсолютна більшість з яких, за твердженням авторки, стосувалася крадіжок голодуючими худоби і продовольства. Факти пасивного селянського протесту у вигляді покраж, безумовно, засвідчують наявність серйозних проблем із продовольством. Але аж ніяк не свідчать про характер і масштаби голоду, рівень демографічних втрат.

Висновки І.Романової подеколи не корелюються з представленою нею фактографічною базою, зокрема щодо завищення місцевим керівництвом показників посієних площ, що призвело до надмірних заготівельних квот; запопадливість влади

¹¹ Там же. – С.82, 88.

¹² Там же. – С.81.

¹³ Папакін Г. «Чорна дошка»: антиселянські репресії (1932–1933). – К., 2013. – С.337.

¹⁴ Там само. – С.11–12. Див. також: Загальний перелік сіл/сільрад та колгоспів Української СРР, занесених на «чорну дошку» в 1932–1933 роках // Архіви України. – 2008. – №3/4. – С.29–40.

¹⁵ Див. прим.49.

¹⁶ Папакін Г. «Чорна дошка»: антиселянські репресії (1932–1933). – С.339.

та «буксирів» у заготівлях; мізерні аванси колгоспникам. Тож не заперечуючи штучного характеру голоду в республіці, спостерігаємо великий вплив об'єктивних чинників – помилки і зловживання в обліку посівних площ, погодні фактори тощо. Сама дослідниця була схильна вбачати причини трагедії білоруського селянства у волонтаристській економічній політиці Кремля, маніпуляціях влади системою централізованого продовольчого забезпечення. Усе це не дає жодних підстав для ототожнення причин і чинників голоду в Білорусії й Голодомору в Україні та на Кубані.

Видається дещо дивним, але ухвалений у листопаді 2006 р. в нашій країні закон «Про Голодомор 1932–1933 рр. в Україні», за яким Голодомор було визнано актом геноциду українського народу, став новим поштовхом до інтенсифікації теми в білоруському інформаційному просторі. Уже за тиждень на популярному новинному ресурсі з'явилася спрощена версія тієї самої статті І.Романової. Ще більш дивною (та дещо цинічною) стала мотивація публікації, артикульована в її назві¹⁷. Водночас інтерес до теми швидко згас: на відміну від Росії, у Білорусі український закон не спричинився до появи нових наукових студій і документальних публікацій.

Варто додати, що 2019 р. побачив світ підготовлений І.Романовою новий збірник документів (на понад 1000 с.) під назвою «Улада і грамадства, БССР у 1929–1939 гадах». На жаль, нам не вдалося ознайомитися з виданням для ґрунтовного аналізу. Проте доступні для нас джерела дають підстави стверджувати, що масових документальних свідчень про катастрофічні масштаби голоду в Білорусії в 1933 р. воно не презентувало. В інтерв'ю авторки для білоруської редакції радіо «Свобода» у січні 2020 р. з нагоди виходу книжки чітко артикульовано одну з основних її тез: війна більшовиків проти селянства призвела до масового голоду в республіці. Судячи з інтерв'ю, сама І.Романова скептично ставиться до перебільшених цифр жертв репресій. Закликаючи колег відійти від дослідження суто політичної історії і звернутися до історії соціальної, авторка доволі різко зазначила: «[...] як би не були намальовані сьогодні жахи тоталітаризму, скільки б не було вбито мільйонів-мільярдів невинних людей, але доки дотримується “традиційний” підхід до структуризації матеріалу, ми не зможемо підійти до проблеми репресій»¹⁸.

Перед необхідністю висвітлити події колективізації й Великого голоду постали автори багатотомного фундаментального видання¹⁹. Вони звернули увагу на те, що в Україні й Білорусії з липня 1931 по липень 1932 рр. запаси харчового зерна скоротилися, відповідно, у 3 і 2 рази. У цих критичних обставинах Москва або повністю ігнорувала, або лише частково задовольняла прохання керівництва республік про допомогу та вимагала додаткових заготівель²⁰. На думку авторів, у результаті форсування колективізації й розкуркулення у країні виникли господарські негаразди, що призвели до неврожаю, продовольчої кризи. Щодо пояснення того факту, що голод найбільше вразив зернові райони держави, було висловлено припущення: це «свідчить про некерованість заготівельної політики більшовицької партії й радянської держави, коли з найважливіших житниць у першу чергу викачувалося

¹⁷ Романова І. В Беларуси был свой Голодомор [Електронний ресурс]: <https://news.tut.by/society/78380.html>
За десять років ця публікація (причому без жодних змін у тексті) з'явиться на різних веб-сайтах (див.: [Електронний ресурс]: <https://serg-slavorum.livejournal.com/2290362.html>; https://antisovetsky.blogspot.com/2017/03/1932-1933_20.html).

¹⁸ Гурневич Д. Апублікавалі дакумэнты пра жыццё ў БССР з сакрэтнага ў савецкі час архіву [Електронний ресурс]: <https://www.svaboda.org/a/30375145.html#comments>

¹⁹ Гісторыя Беларусі: У 6 т. – Т.5. Беларусь у 1917–1945 гг. – Мінск, 2006. – 613 с.

²⁰ Там жа. – С.293–294.

збіжжя та інші харчові ресурси»²¹. Історики наголосили, що голод найбільше вразив Південну Білорусію, зокрема, Єльський, Наровлянський, Пуховицький райони, а в Гомельському у 45 з 93 колгоспів не було продовольства, фіксувалися жертви голоду²². Наведено також факти голодування у центральній частині республіки – Мінському районі. Автори оперували цифрами про сотні померлих, але загальна кількість жертв голоду у БСРР не наводилася.

Тут буде доречним згадати, що майже через десять років на адресу вже колишнього директора Інституту історії НАН Білорусі М.Костюка і його заступника М.Біча пролунала критика з боку білоруських істориків, зокрема за порушення питання про голод 1933 р. в республіці. Так, у науковому виданні за редакцією Є.Новика²³, спрямованому на критику «націонал-радикальної» концепції історії Білорусі, розміщено методологічну статтю П.Петрикова 2007 р., де засуджуються спроби деполітизувати, деідеологізувати, департизувати історію країни²⁴.

Тим часом в історіографічному просторі Білорусі дедалі чіткіше простежувалася тенденція поширення думки, що факт злочину навмисного винищення голодом населення республіки в 1932–1933 рр. мав місце, якщо і в менших масштабах, ніж в Україні за рівнем смертності, то принаймні подібний за політичними причинами, оскільки «голод виник не через погоду, а з вини держави». Таку оцінку у травні 2007 р. озвучив завідувач відділу Національного архіву Республіки Білорусь В.Скалабан у своєму виступі в Москві, у приміщенні редакції журналу «Родина», у рамках заходу під назвою «Голод в Україні та в інших республіках СРСР: 1932–1933 рр. Організатори та натхненники». Представник Білорусі переважно оперував матеріалами, представленими у згаданій вище праці І.Романової. Слідом за нею він зазначив, що голод охопив низку центральних районів Білорусії (Мінський, Пуховицький та ін.), але найбільше Єльський і Наровлянський Гомельської обл., які межували з УСРР²⁵. Навів ті самі дані про жертви голоду в Наровлянському районі. Зупинився на свідченнях про голодування населення в національних німецьких сільрадах тощо. Великі сподівання В.Скалабан поклав на підготовку збірника, присвяченого «голоду у СРСР 1932–1933 рр.», який на той час готувало до друку Федеральне архівне агентство Російської Федерації за участі колег із трьох сусідніх держав, а також Казахстану, і повідомив, що до нього планується включити архівні матеріали щодо так званої Борисівської справи 1932 р.

У 2008 р. відбулася ще одна, тепер уже білорусько-українська науково-практична конференція «1929–1934: Сталінська “революція згори” чи знищення селянства і Голодомор в Білорусі», присвячена 75-м роковинам Великого голоду²⁶. На білоруському порталі новин згадується про ще одне наукове зібрання в Мінську, присвячене річниці голодного бунту в Борисові 1932 р., також за участю представників України²⁷. Не виключаємо, що йдеться про одну подію, адже й там, і там називаються однакові прізвища – І.Романової, І.Кузнецова, Я.Басина, В.Сівчика. Пошук згадки про ці конференції в українському інформаційному просторі не дав результатів. У виступах доповідачі проводили думку про те, що в Білорусії був свій

²¹ Там жа. – С.294.

²² Там жа. – С.283.

²³ Гісторыя Беларусі: Палемічныя матэрыялы / Под. ред. Я.К.Новіка. – Мінск, 2015. – 303 с.

²⁴ Див., напр.: *Петриков П.Т.* О концепции и методологии исторических исследований в Республике Беларусь // Очерки новейшей историографии Беларуси. – Минск, 2007. – С.30.

²⁵ Голод по-большевистски: организаторы и вдохновители // Родина. – 2007. – №9. – С.84.

²⁶ Див.: *Давыдоўскі У.* Галадамор у Беларусі // Абажур (Мінск). – 2008. – №3. – С.53–56.

²⁷ Див.: *Гурневіч Д.* Ці быў галадамор на Беларусі? [Електронний ресурс]: <http://news.tut.by/society/108847.html>

Голодомор, хоча й меншого масштабу, ніж в Україні, але з важкими наслідками. Пролунали також заклики на міжнародному рівні визнати репресії проти білоруських селян актом геноциду. Судячи з короткого переказу, поданого журналістами, у доповідях факти (включно, вочевидь, із виступом І.Романової) були значною мірою повтором того, що вже озвучувалося раніше.

Окремого аналізу варті навчальні посібники з історії Білорусі для вищих навчальних закладів цієї країни. Ані майбутні технологи²⁸, ані навіть студенти державного університету²⁹ не знайдуть у них і згадки про трагедію селянства 1930-х рр. Там, де катастрофічні події 1932–1933 рр. не замовчуються, автори послуговуються ідеологемами на кшталт: «У країні виник голод, загострилася продовольча проблема»³⁰, «допущено помилки в економічній політиці», «форсовані темпи колективізації», «розкуркулення селян»³¹. У гіршому випадку на студентів чекали коментарі на зразок такого, який дав Я.Трещенок – улюблений історик О.Лукашенка: «Серйозні історики давно залишили казочку про нещасні народи, замордовані своїми нещасними правителями. [...] Народи як жінки: з ними поводяться так, як вони дозволяють із собою поводитися». І далі: «Самим народом в ім'я комуністичної утопії знищувалися “як клас” цілі стани»³². При цьому посібник містив підрозділ про голод 1933 р. в Білорусії за авторством М.Матюшевської. На її думку, трагедія охопила зернові смуги СРСР, зокрема південно-східну частину республіки, а її причини коренилися в «непродуманій політиці» влади, унаслідок чого не було закладено стратегічних запасів продовольства на випадок неврожаю. Але історикиня тут же заперечила собі: «Замість допомоги голодуючим уряд СРСР не припинив поставок зерна за кордон, натомість приступив до жорстокіших репресивних заходів проти селянства»³³ (мався на увазі так званий «закон про п'ять колосків»).

Наприкінці 2010-х рр. тема голоду 1932–1933 рр. у Білорусії перемістилась у публічний простір, про що свідчить її зацікавлене обговорювання в медіа, і надалі активніше – у соціальних мережах. Відразу зазначимо, що загалом ці публікації суттєво різняться як рівнем доказової бази, так й аналітики. Для прикладу, К.Лашкевич у статті під промовистою назвою³⁴ послуговується вже добре відомими фактами про голодний бунт у Борисові, катастрофічну нестачу хліба в республіці, особливо – прикордонних з Україною районах. Щодо масштабів голоду, то традиційно згадується 1 тис. жертв у Наровлянському районі. Показовий коментар до цього тексту історика І.Кузнецова: Білорусію врятували від катастрофічних наслідків менші норми заготівель пшениці, залишки картоплі, жита, взаємодопомога, зокрема приховування місцевим керівництвом від центру певних продовольчих запасів. Щодо визначення кількості жертв, то він стверджував, що в умовах закритих архівів, а також зберігання ключових документів у Москві, установити точну цифру буде неможливо.

²⁸ Гісторыя Беларусі: Вуч.-метад. дапаможнік / Склад. І.У.Каляда, В.М.Астрога. – Мінск, 2009. – 80 с.; *Баландаін К.І., Хромчанка Дз.М.* Гісторыя Беларусі ў кантэксте сусветнай цывілізацыі: Кароткі курс лекцый. – Мінск, 2009. – 171 с.

²⁹ *Ладысеў У.Ф., Кахановскі А.Г.* Гісторыя Беларусі: XX – пачатак XXI ст. – Мінск, 2011. – 115 с.

³⁰ *История Беларуси в контексте мировых цивилизаций: Пособие для студ. / Под ред. Н.И.Полетаевой, Ю.Н.Бохана.* – Мінск, 2011. – С.95.

³¹ Вучэбны дапаможнік па курсу «Гісторыя Беларусі» для студэнтаў усіх форм навуч. і спецыяльн. / Я.Новік і ін. – Мінск, 2006. – С.235.

³² *История Беларуси: Учеб. пособие для студентов учреждений, обеспечивающих получение высш. образования: В 2 ч. – Ч.2 / Под ред. Я.И.Трещенка.* – Могилёв, 2005. – С.214.

³³ Там же. – С.201.

³⁴ *Лашкевич К.* Сколько жизней унес белорусский Голодомор? [Электронный ресурс]: <https://news.tut.by/society/122428.html>

На шпальтах білоруської версії газети «Комсомольская правда» з'явилася розвідка Л.Селицької, де у центрі уваги знову були бунт у Борисові, репресії проти німців Наровлянського району, щоправда з доповненою інформацією про показовий процес спецколегії Верховного суду БСРР у грудні 1934 р. у справі «контрреволюційної фашистської групи» з 15 осіб – за отримані з Німеччини марки третину засудили до розстрілу³⁵. Щодо соціальних мереж, то тут з'явилася низка републікацій, але під різними назвами³⁶. Показово, що матеріали подавалися або анонімно, або під псевдонімами. Про те, що інформаційне наповнення запозичувалося з одного джерела, свідчить репрезентація майже ідентичного документального матеріалу. Як ілюстрації використано низку фотодокументів без підтекстів, причому здебільшого на тему голоду на Поволжі 1921–1922 рр. Відтворено також добре відомі українським історикам автентичні фото з УСРР 1933 р. А.Вінербергера, М.Боканя³⁷. Нам зрозуміле бажання патріотично налаштованих білоруських публіцистів та істориків вплинути на масову свідомість співвітчизників яскравими заголовками й ілюстраціями, які пробуджують історичну пам'ять народу, але у цьому разі добрий намір призвів до викривлення в термінології й фактографії.

Дещо особіно серед згаданих вище дослідників стоїть білоруський історик-аматор, журналіст, письменник В.Деружинський. Свої погляди на проблему Голодомору як геноциду він розлого виклав (під псевдонімом «Вадим Ростов») у часописі, де був головним редактором і співвидавцем³⁸. Згодом він поглибив бачення проблеми в науково-популярній праці³⁹. Дослідник розрізняв поняття «Великий голод», уживане ним щодо подій 1932–1933 рр. у СРСР, «Голодомор» – стосовно України та «голод у БСРР», і виділив для цих сюжетів окремі підрозділи. Так, у підрозділі «Голодомор» автор навів розлогі уривок зі статті президента України В.Ющенка, опублікованої в газеті «The Wall Street Journal» 26 листопада 2007 р. Він спеціально розглянув різні підходи України й Росії в оцінках Голодомору та висловив власну думку: «Сьогодні в усіх нормальних людей, здатних до логічного мислення й не засліплених комуністичними догмами, немає ані найменших сумнівів у тому, що голод був створений Кремлем свідомо. Як не викликає жодних сумнівів і те, що дії Кремля мали характер саме геноциду стосовно України»⁴⁰. Найбільшим і найстрашнішим доказом наміру національного геноциду в Україні автор уважав огороження голодуючих районів і всієї республіки кордонами військ.

В.Деружинський навів низку документальних матеріалів із радянської звітності про факти голодування, опухання, смертності від голоду в різних районах Білорусії, розглянув бунт у Борисові й відзначив, що навіть в умовах масового голоду селяни в різних формах (жіночі бунти, підпали тощо) чинили опір грабіжницькому режиму, як-от у червні 1932 р. в Толочинському районі та у серпні –

³⁵ Селицькая Л. Голодомор в Беларуси: Матери варили младенцев, а немцы из Наровли просили помощи у Гитлера [Електронний ресурс]: <https://www.kp.by/daily/24543.3/721375/>

³⁶ Солнцев А. Голод в Беларуси 1932–1933 г. [Електронний ресурс]: <https://anton55555.wordpress.com/2011/05/13/голод-в-беларуси-1933-года/>; Голодомор в Беларуси: история геноцида [Електронний ресурс]: <http://argumentua.com/stati/golodomor-v-belarusi-istoriya-genotsida>; Беларуский Голодомор: История геноцида нашего народа [Електронний ресурс]: <https://1863x.com/belarus-golodomor/>; Втрой Голодомор на Беларуси 1932–34 гг. [Електронний ресурс]: <https://newsland.com/community/5206/content/vtroi-golodomor-na-belarusi-1932-34-gg-9/5043032>

³⁷ Див., напр.: Беларуский Голодомор: История геноцида нашего народа [Електронний ресурс]: <https://1863x.com/belarus-golodomor/>

³⁸ Ростов В. Голодомор и суд истории // Секретные исследования (Минск). – 2008. – №13(174).

³⁹ Деружинский В.В. Забытая Беларусь. – Минск, 2011. – 537 с.

⁴⁰ Там же. – С.103.

у Корм'янському⁴¹. На його думку, позаяк влада усвідомлювала наслідки своїх дій, то не лише в Україні, а й Білорусії (так само на Північному Кавказі, у Казахстані) мав місце геноцид у формі *соціоциду*, тобто терор голодом спрямовувався проти селянства. Водночас відбувався «національний геноцид» проти білоруської інтелігенції. Включно з депортаціями ці акції, стверджує В.Деружинський, можна оцінити як свідоме тотальне народонищення: «Тому Голодомор безумовно був геноцидом. Але не національним геноцидом проти білоруського народу, а соціальним геноцидом проти білоруського селянства»⁴².

Для розуміння громадянської позиції білоруського журналіста й письменника важливо зауважити, що заяву Державної думи Російської Федерації від 2 квітня 2008 р. «Пам'яті жертв голоду 30-х років на території СРСР», в якій йшлося про відсутність свідчень організації його за етнічною ознакою, він назвав нелюдською, такою, що реабілітує злочин Й.Сталіна та його підручних. В.Деружинський застеріг, що російська влада за участі академічної спільноти змінила радянське замовчування факту Великого голоду на заперечення його геноцидного характеру. Причиною такої реакції, на думку дослідника, стало, по-перше, переважання великодержавних імперських ідей не тільки у проектах влади, а й менталітеті росіян. По-друге, суперечки про Голодомор показали невирішеність у Росії проблеми оцінки злочинів режиму та його очільника, який знищив мільйони громадян власної держави. Історик навів низку характеристик Голодомору, що були опрацьовані дослідниками, політиками України, Росії, інших країн. Повз увагу не пройшла й концепція автора проекту основного юридичного документа про геноцид – резолюції Генеральної Асамблеї ООН 96(1) від 11 грудня 1946 р. – Р.Лемкіна, котрий розглядав геноцид у рамках чотирьох людських груп: національної, етнічної, расової, релігійної. У підсумку В.Деружинський заявив: якщо знищення класів, згідно зі Й.Сталіним і його послідовниками, у визначення геноциду не входить, то можна будь-які жертви геноциду представити як «жертви соціальної модернізації». Проте, на думку дослідника, важливий не привід, під яким свідомо винищувалося населення, а сам факт цього нищення. Щодо етнічної складової, то вона була присутня не лише у злочині депортацій народів СРСР, але й в організації геноциду засобом Голодомору.

У білоруській історіографії голоду 1930-х рр. зберігаються значні розбіжності в оцінці демографічних втрат населення республіки. За твердженням І.Романової, найбільше постраждало Полісся, а саме Єльський, Наровлянський, Мозирський, Туровський, Петриківський, Житковицький райони. Як ми вже вказували, авторка називає близько 1 тис. жертв голоду 1933 р. в Наровлянському районі⁴³. Слідом за нею цю цифру озвучували як фахівці, так і журналісти. Зважаючи на суспільний розголос оприлюднених дослідницею даних, уточнимо: у тій публікації 2003 р. вона посилалася на цікавий документ – звітні дані НКВС про розгром «антирадянського підпілля», датований 1938 р. Отже наведена цифра – це «чекістське» бачення проблеми, а саме: голод стався на Поліссі, у традиційних тваринницьких районах, які були підведені під загальну рубрику нетваринницьких, що й викликало високу смертність. Додамо, в іншій своїй публікації наслідки дій влади І.Романова вимірювала в масштабах мільйонів жертв: «Припинення державних поставок в умовах, коли альтернативні джерела торгівлі були мізерні або зовсім відсутні, коштували

⁴¹ Там же. – С.106.

⁴² Там же.

⁴³ Раманова І. Голод 1932–1934 гг. і Беларусь.

життя мільйонам людей»⁴⁴. Автори тематичного документального фільму 2013 р. «Лебедіні роки» стверджують, що голод 1930-х рр. забрав життя декількох десятків тисяч білорусів⁴⁵. На одному з білоруських сайтів у розвідці публіцистичного характеру 2016 р. йдеться про 1,5 млн цивільного населення – жертв насильницької колективізації й волюнтаристської економічної політики Й.Сталіна в республіці⁴⁶. Така невиразність висловлювань вочевидь відбулася внаслідок зміщення і підміни понять, традиції починати говорити про Білорусію, а закінчувати про Україну, або просто подавати сукупні масштаби трагедії. Твердження білоруських дослідників про «мільйони жертв» не підкріплені документальними свідченнями. Останні репрезентують дуже вузьке коло документальних та архівних свідчень, дотепер уведених до наукового обігу.

У підсумку маємо історіографічно-археографічний парадокс. З одного боку, судження про масштаби катастрофічних наслідків голоду в Білорусії; з іншого – вони не верифікуються документальною доказовою базою, якщо не рахувати поодинокі джерела, які, до того ж, перекочують з одного видання в інше. Припускаємо, що виразного масиву документальних свідчень голоду донині не створено не тому, що архіви недоступні, і не тому, що для цього не вистачило дослідницької енергії. Очевидно, якби надзвичайний масштаб голоду в БСРР був незіставним з іншими регіонами СРСР, такі джерела, по-перше, існували б, а, по-друге, уже були оприлюднені.

Простежується ще одна закономірність: спроба активізації теми Голодомору в Білорусії збіглася з кампанією, що розгорталася в Росії з черговою метою спростування факту навмисного винищення людей, а отже – визначення Голодомору в Україні як геноциду. Не виключаємо, що за подібною риторикою стояли рекомендації певних кіл із суміжної з Білорусією країни... Адже не лише історичній спільноті, але і громадськості добре відомо про пояснювальну записку, що з'явилася у січні 2007 р. перед початком роботи Федерального архівного агентства Російської Федерації над тритомним збірником документів про «голод у СРСР». Її підготував науковий керівник проекту – російський історик і функціонер В.Кондрашин для поширення серед керівників архівних відомств країн СНД. Записка містила ключову вимогу, класичний «темник»: «Причому підібрати їх (тобто документи – Авт.) належить таким чином, щоби була видна трагедія всього радянського селянства, без акценту на Україну»⁴⁷.

Уже на початку 2010-х рр., коли російський проект «загальносоюзного голоду» вийшов на фінішну пряму⁴⁸, стало зрозумілим, що основний масив презентованих у виданні документів – це ті, які мали довести відсутність особливостей перебігу Голодомору в Україні. Щодо білорусів, то попри пошуки, «необхідного» масиву документів, що довели б надзвичайні масштаби голоду в Білорусії і прислужилися

⁴⁴ Улада і грамадства: БССР у 1929–1939 гады ў дакументах Сакратнага аддзела/Асобага сектара ЦК КП(б)Б / Склад., аут. прада. І.Раманава. – Менск, 2019 – С.90.

⁴⁵ [Електронний ресурс]: <https://www.youtube.com/watch?v=QIVKwMSQGkY>

⁴⁶ Второй Голодомор на Беларуси 1932–34 гг.

⁴⁷ Див.: Як писати про Голодомор: інструкція російським історикам [Електронний ресурс] <http://www.istpravda.com.ua/artefacts/2012/11/26/101572/>

⁴⁸ Голод в СССР: 1929–1934. – Т.1: 1929 – июль 1932. – Кн.1 / Сост.: В.В.Кондрашин (отв. сост.), Н.Е.Глуценко, Т.М.Гольшкіна, Е.М.Грибанова, Г.Т.Исахан, М.М.Кудюкіна, О.В.Лавинская, Ю.Г.Орлова, Т.В.Сорокіна, Н.С.Тархова, В.Д.Селеменев, В.М.Хрусталеv, Т.В.Царевская-Дякіна. – Москва, 2011. – 656 с.; Кн.2 / Сост.: В.В.Кондрашин (отв. сост.), Н.Е.Глуценко, Т.М.Гольшкіна, Е.М.Грибанова, Г.Т.Исахан, М.М.Кудюкіна, О.В.Лавинская, Ю.Г.Орлова, Т.В.Сорокіна, Н.С.Тархова, В.Д.Селеменев, В.М.Хрусталеv, Т.В.Царевская-Дякіна. – Москва, 2011. – 560 с.; Т.2: Июль 1932 – июль 1933 / Сост.: В.В.Кондрашин (отв. сост.), Н.Е.Глуценко, Т.М.Гольшкіна, Е.М.Грибанова, Г.Т.Исахан, М.М.Кудюкіна, О.В.Лавинская, Ю.Г.Орлова, В.В.Скалабан, Т.В.Сорокіна, Н.С.Тархова, А.Д.Силаев, Т.В.Царевская-Дякіна. – Москва, 2012. – 912 с.

реалізації московського проекту, знайдено не було. Для розуміння ситуації наведемо трохи статистики: в Україні, незважаючи на архівоцид, який знищив більшу частину документів міжвоєнної доби⁴⁹, усе ж збереглися величезні масиви матеріалів, які сьогодні становлять потужний археографічний сегмент джерельної бази дослідження Голодомору. Із-поміж понад 20 тис. публікацій, про які згадувалося вище, близько 2 тис. – це видання документів, у тому числі не менше 200 томів окремих видань архівних матеріалів та усних свідчень. У них представлено до 3 тис. архівних документів, майже 10 тис. свідчень про Голодомор (включно з мережевими ресурсами). Усього в Україні за період 1932–1933 рр. збереглося від 50 до 100 тис. одиниць документів. У Білорусі архівоциду (принаймні в українських масштабах) не було. Отже, можна припустити, що, як мінімум, приблизно такий самий обсяг зберігся в держархівних цієї країни. Уявімо собі: 100 тис. документів центральних і місцевих партійно-державних, «чекістських» органів, організацій, установ, підприємств тощо. І у цьому масиві не знайти яскравих документів для тематичних видань – малоімовірно!

Відповідь на запитання: «Що не так з опануванням джерельної бази голоду в Білорусії?», можливо, криється в демографічних обрахунках загального числа померлих на території БСРР у період 1932–1934 рр., установлених групою українських істориків і демографів, зокрема дослідницьким колективом Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.Птухи НАН України у співпраці з д-ром О.Воловиною (Університет Північної Кароліни, США) й Українським науковим інститутом Гарвардського університету⁵⁰. Цифру 67,6 тис. жертв голоду в Білорусії (по роках 1932, 1933, 1934, відповідно: 15,6; 46,5; 5,5 тис.) було отримано в результаті опрацювання поточної демографічної статистики в етнічному розрізі за окремими регіонами СРСР за період між переписами 1926 і 1937 (1939) рр. Для порівняння: для України ця цифра, також обрахована згаданою групою фахівців, становить 4,5 млн осіб, де прямі втрати оцінено у 3,9 млн випадків смертей, а 0,6 млн – це ненароджені діти⁵¹. Окремо варто наголосити на цифрах, що свідчать про прямі втрати в перерахунку на 1000 населення: для Білорусії – 12,7; для України – 129,2 (показники різняться в десять разів); також для Росії – 31,7; для СРСР – 54,3⁵². Отже смертність від голоду в БСРР на порядок менша, аніж в УСРР, і вчетверо меншою, ніж загалом по СРСР.

Статистика, зрозуміло, не абсолютно достовірна, натомість історичну пам'ять сфальшувати неможливо. Саме тому рефлексії з приводу Голодомору 1932–1933 рр. доцільно розширити за рахунок залучення усної історичної джерел. Звісно, людська пам'ять суб'єктивна. Ми свідомі того, що часто люди не можуть (або не бажають)

⁴⁹ Boriak H. The Publication of Sources on the History of the 1932–1933 Famine-Genocide: History, Current State, and Prospects // *Harvard Ukrainian Studies*. – Vol.25. – №3/4 (Fall 2001). – P.167–186; Боряк Г. «Архівоцид» в Україні 1934–1960-х рр. як наслідок Голодомору // *Голод в Україні у першій половині ХХ ст.: причини та наслідки (1921–1923, 1932–1933, 1946–1947)*: Мат. Міжнар. наук. конф., Київ, 20–21 листопада 2013 р. – К., 2013. – С.13–18; Його ж. «Знищено шляхом спалення...»: Невідомий документ з історії архівоциду (акт знищення урядового архіву України у липні 1941 р.) // *Academia: Terra Historiae: Студії на пошану Валерія Смоляка*. – Кн.2: Простори історика. – К., 2020. – С.531–559.

⁵⁰ Rudnytskyi O., Levchuk N., Wolowyna O., Shevchuk P. 1932–34 Famine Losses within the Context of the Soviet Union // *Famines in European Economic History: The Last Great European Famines reconsidered* / Eds. D.Curran, L.Luciuk, A.Newby. – New York, 2015. – P.192–222.

⁵¹ Див., напр.: Левчук Н.М., Боряк Т.Г., Воловина О., Рудницький О.П., Ковбасюк А.Б. Втрати міського й сільського населення України внаслідок Голодомору в 1932–1934 рр.: нові оцінки // *Український історичний журнал*. – 2015. – №4. – С.84–112; Левчук Н. До питання про «старі» та «нові» підходи до оцінки втрат населення України внаслідок Голодомору 1932–1933 рр. // Там само. – 2018. – №2. – С.190; Rudnytskyi O., Levchuk N., Wolowyna O., Shevchuk P., Savchuk A. Demography of a man-made human catastrophe: The case of massive famine in Ukraine 1932–1933 // *Canadian Studies in Population*. – 2015. – 42. – №1-2. – P.53–80.

⁵² Див.: Rudnytskyi O., Levchuk N., Wolowyna O., Shevchuk P. 1932–34 Famine Losses within the Context of the Soviet Union. – P.192–222.

помічати різницю між тим, що вони бачили, і що відбувалося в дійсності. У свої власні спогади вони також вмонтовують ту інформацію, яка стала доступною їм пізніше. Проте саме усна історія демонструє розмаїття історичного досвіду, багатогранність подій, різноплановість наслідків, неможливість однозначних оцінок та простих рішень і, у сукупності й порівнянні, варта пильної дослідницької уваги.

Ідеться про фрагменти спогадів мешканців південних районів Гомельщини (Хойницький, Сльський, Наровлянський)⁵³, а також півночі Київщини (Поліський район) і Чернігівщини (Ріпкинський, Городнянський, Чернігівський райони) стосовно подій 1932–1933 рр.⁵⁴ Аналіз усних свідчень дозволяє стверджувати про, як мінімум, значні відмінності в картині голодування (або, точніше, – *переживання* спогадів про нього) по обидва боки майже прозорого українсько-білоруського кордону.

Опитані респонденти беззаперечно стверджували про великі масштаби голоду на Українському Поліссі, зокрема у селах прикордонної з Білоруссю зони. Ось лише деякі з них:

«[...] мати покойна заховала квасоло у гладишці у запечку, висипала у попел, думала квасоло потім помію і зварю, – і ту вигребли. Забрали. Фашисти були. Так як зараз нападають на нас, так тоді були такі, що все забирали, увозили, увозили, куди вивозили – хто його знає» (запис 2014 р.; переселенка із с. Нова Марківка Поліського р-ну Київської обл.); «Трохи було врожай, ну позабирали. І корови забирали, свині. Все позабирали. Добре, що були гриби да ягоди в лісі, то люди од того і вижили. У нас же грибів повно і ягод тоже, оце люди так і жили [...]. Ніхто нікуди не втікав. Казали всі будем вдома вмирати. Нікуди не йшли» (запис 2014 р.; с. Становище Поліського р-ну Київської обл.); «[...] половину їли, половники пекли, да їли, верес в нас рвали, пекли і їли. Отаке, спасались. Власть така була. Позабирали все чисто, і горшки з печі з їдою позабирали. От і голод. З дурних людей і голод» (запис 2014 р.; с. Бобер Поліського р-ну Київської обл.); «[...] ходілі збирати мерзлу картошку. І тоді кому повезе, а кому ж і не. Бо езділі об'єжчики, і, каже, така була у об'єжчиків пуга, а на конце або проволка зав'язана, або зав'язувалася така, наче гірка. І тоді він летить на коні і пугой свистить, і він тоді по чом попаде. Боже сохрани. За колоски саділі у тюрму. Сходили колоски, збирали после жатви. Боже сохрани» (запис 2018 р.; с. Лемешівка Городнянського р-ну Чернігівської обл.); «1933-го року був голод. Сестра родилася. Все забирали – в колхози зганяли, а батьки не йшли. Багато померло. Всі сюди йшли відусюди, на дорозі падали. Шукали, що їсти. У клунку пшоно було, баба сіла на піч, на руках тримала маленьку сестру, так той пришов, сіпнув, то баба впала з дитиною...» (запис 2017 р.; с. Пилипча Ріпкинського р-ну Чернігівської обл.).

Мотивом зафіксованих усних свідчень мешканців українських прикордонних сіл є переконання в тому, що у сусідній Білорусі (варіант – Російській Федерації) голоду не було:

«Вивозили скрині з сорочками, продавали в Білорусі. Там голоду не було» (запис 2017 р.; с. Олешня Ріпкинського р-ну); «Люди мьорлі, пухлі, а в Оп-

⁵³ Матеріали польових досліджень із Гомельщини 2014 р. зберігаються в особистому архіві О.Боряк. При транскрибуванні записів відтворено мову респондентки.

⁵⁴ Польові дослідження О.Боряк на Київському та Чернігівському Поліссі 2014–2019 рр. зберігаються у фонді цифрових аудіодокументів Музею-архіву народної культури Українського Полісся Державного наукового центру захисту культурної спадщини від техногенних катастроф (див.: МАНКУП ДНЦЗКСТК. – Ф. ЦА Яготин–2014–Боряк–D2, 6; Ріпки–2017–Боряк–D1, 6; Чернігів–2018–D3; Семенівка–2019–D2).

тень (Климовський р-н Брянської обл.) – 3 км – голоду не було. Моя мама все туди ходили, то кусок сала якій дадут, то солі, і все туди ходили...» (запис 2019 р.; с. Тимоновичі Семенівського р-ну Чернігівської обл.).

Звернімося до спогадів мешканців Білорусі, записаних у прикордонних з Україною районах Гомельської обл.:

«Вот тридцать третим, моя matka розказувала, что не дошел он сюды. Рассказывали, что ходили украинцы, ходили сюда. Да казала, что уже свекруха почти в осень, ще ж и полосы были свои, жать, что они там уже жали, жито или пшеницу, так ужали труп человеческий. Не дошел до села. Не дошел до села» (запис 2014 р.; с. Глинище Хойницького р-ну); «А у деда було багато дітей. А мать, баба уже ж, была в хате с детьми. А гора не зашалевана так, як теперь позашелевано, то так, насквозь було. А стояла квасолька на горе. То забрали ту квасольку. Хто забирал? Идут, идут. А хто йде, что йде, хто знает, хто йде. Люди с Украины. Голодные были» (запис 2014 р.; с. Валавськ Єльського р-ну).

Загалом із розповідей білоруських респондентів впливають факти голодування в 1932–1933 рр., хоча за своєю тональністю вони відрізняються від таких же розповідей сусідів-українців:

«Мати наварила з крапиви борщу і там десь з вересу нашморгала цвіточков і в ступі натовкли, висушили і напекла таких лепешок з вересу. А з кропиви борщу наварила. І він (розповідь про чоловіка респондентки – Авт.) каже, у них дві сестри і он третій був, поставили там на дворі коло малини, простілили собі полотенець чи скатерку. А колись миски і ложки такі були дерев'яні. То він, каже, біг, да на ту ложку наступив, да тей борщ розлив. Да каже залез в малину, злякався, шо його поб'ють за тей борщ, бо це на всіх та миска була. То він там просидів день. [...] Був голод, був голод» (запис 2014 р.; с. Кіров, кол. Мохоєди Наровлянського р-ну).

Як бачимо, у колективній історичній пам'яті білорусів не відклалася трагедія в тому масштабі, в якому її «хотіли би бачити» російські дослідники задля нівелювання різниці між «голодом у СРСР» і Голодомором в Україні.

Парадоксально, але якщо на південь від кордону – на Українському Поліссі – усні джерела та документи змальовують катастрофічну картину голодування, то вже за кілька кілометрів на північ сільське повсякдення виглядало інакше. Жодні пояснення, зокрема і природними факторами, виглядають нелогічними. Адже прикордонні райони двох республік лежали в одній природно-кліматичній зоні, перебували у складі однієї держави з однаковими політичними структурами у центрі й на місцях. Інакшими були етнічний склад, соціальна активність населення, геополітичне значення БСРР та УСРР. Єдине логічне пояснення, що впливає з цього, – безумовно організований характер голоду в радянській Україні, який мав ознаки геноциду українців.

Загалом на розробку проблеми Голодомору у сучасній Білорусі негативно впливають передусім політичні фактори, що ділять дослідників на провладних та опозиційних. Офіційні автори підручників з історії як правило замовчують голод 1932–1933 рр., мінімізують його масштаби. Натомість інша частина істориків та публіцистів перебільшують кількість жертв у республіці, називаючи ті події Голодомором. Тема голоду на сьогодні перебуває на стадії публіцистичного та

літературно-художнього опрацювання. Академічний дискурс цієї проблеми, який спирався б на документальний масив, у білоруських істориків, архівістів, соціальних антропологів, очевидно, ще попереду.

REFERENCES

- Balandzin, K.I., Khromchanka, Dz.M. (2009). *Historyia Belarusi v kontekstse susvetnai tsyvilizatsyi: Karotki kurs lektsyi*. Minsk. [in Belarusian].
- Boriak, H. (2001). The Publication of Sources on the History of the 1932–1933 Famine-Genocide: History, Current State, and Prospects. *Harvard Ukrainian Studies*, 25, 3–4, 167–186.
- Boriak, H. (2013). *Arkhivotsyid v Ukraini 1934–1960-kh rr. yak naslidok Holodomoru. Holod v Ukraini u pershii polovyni XX st.: prychny ta naslidky (1921–1923, 1932–1933, 1946–1947): Mat. Mizhnar. nauk. konf. Kyiv*. [in Ukrainian].
- Boriak, H.V. (2020). "Znyshcheno shliakhom spalennia...": Nevidomyi dokument z istorii arkhivotsyidu [akt znyshchennia uriadovoho arkhivu Ukrainy u typni 1941 r.]. *Academia: Terra Historiae: Studii na poshanu Valerii Smolia*, 2: Prostory istoryka, 531–559. Kyiv. [in Ukrainian].
- Davydovskiy, U. (2008). Haladamor u Belarusi. *Abazhur*, 3, 53–56. [in Belarusian].
- Deruzhinskij, V.V. (2011). *Zabytaia Belarus*. Minsk. [in Russian].
- Golod v SSSR: 1929–1934. (2011). T.1: 1929 – iyul 1932. Kn.1. Sostaviteli: V.V.Kondrashin (otv. sost.), N.E.Glushchenko, T.M.Golyshkina, E.M.Gribanova, G.T.Isakhan, M.M.Kudyukina, O.V.Lavinskaya, Yu.G.Orlova, T.V.Sorokina, N.S.Tarkhova, V.D.Selemenev, V.M.Khrustalev, T.V.Tsarevskaya-Dyakina. Moskva. [in Russian].
- Golod v SSSR: 1929–1934. (2011). T.1: 1929 – iyul 1932. Kn.2. Sostaviteli: V.V.Kondrashin (otv. sost.), N.E.Glushchenko, T.M.Golyshkina, E.M.Gribanova, G.T.Isakhan, M.M.Kudyukina, O.V.Lavinskaya, Yu.G.Orlova, T.V.Sorokina, N.S.Tarkhova, V.D.Selemenev, V.M.Khrustalev, T.V.Tsarevskaya-Dyakina. Moskva. [in Russian].
- Golod v SSSR: 1929–1934. (2012). T.2: Iyul 1932 – iyul 1933. Sostaviteli: V.V.Kondrashin (otv. sost.), N.E.Glushchenko, T.M.Golyshkina, E.M.Gribanova, G.T.Isakhan, M.M.Kudyukina, O.V.Lavinskaya, Yu.G.Orlova, V.V.Skalaban, T.V.Sorokina, N.S.Tarkhova, A.D.Silaev, T.V.Tsarevskaya-Dyakina. Moskva. [in Russian].
- Holodomor u Ukraini 1932–1933 rr.: bibliografichnyi pokazhchyk. (2001). Red. kol.: S.V.Kulchytskyi, O.F.Botushanska, V.Motyka. Upor.: L.M.Burian, I.E.Rikun. Odesa; Lviv. [in Ukrainian].
- Holodomor u Ukraini 1932–1933 rr.: bibliografichnyi pokazhchyk. Vyp.2. (2008). Red. kol.: S.V.Kulchytskyi (nauk. red.), O.F.Botushanska (vidp. red.), V.Motyka. Upor.: L.M.Burian, I.E.Rikun. Odesa. [in Ukrainian].
- Holodomor u Ukraini 1932–1933 rr.: bibliografichnyi pokazhchyk. Vyp.3. (2014). Red. kol.: S.V.Kulchytskyi (nauk. red.), O.F.Botushanska (vidp. red.), V.Motyka. Upor.: L.M.Burian, I.E.Rikun. Odesa. [in Ukrainian].
- Hudz, V. (2019). *Istoriografiia Holodomoru 1932–1933 rr. v Ukraini*. Melitopol. [in Ukrainian].
- Hudz, V. (2019). Naukovy diskurs z problemy Holodomoru v konteksti formuvannia ukraïnskoi ta rosiiskoi modelei derzhavnogo patriotyzmu. *Nad Wisłà i Dnieprem: Polska i Ukraina w przestrzeni europejskiej – przeszłość i teraźniejszość*, 215–234. Toruń. [in Ukrainian].
- Hurnevich, D. Tsi byw haladamor na Belarusi? (2008). Retrieved from: <http://news.tut.by/society/108847.html> [in Belarusian].
- Hurnevich, D. (2020). *Apublikavali dokumenty pra zhytstsiu na BSSR z sakretnaha w savetski chas arkhivu*. Retrieved from: <https://www.svaboda.org/a/30375145.html#comments> [in Belarusian].
- Kaliada, I.U., Astroha, V.M. (Comp.) (2009). *Historyia Belarusi*. Minsk. [in Belarusian].
- Kastiuk, M. (Ed.) (2006). *Historyia Belarusi: U 6 t. T.5: Belarus u 1917–1945 hh*. Minsk. [in Belarusian].
- Kovkel, I., Yarmusik, E. (2000). *Istoriya Belarusi s drevneishikh vremen do nashego vremeni*. Minsk. [in Russian].
- Ladysev, U.F., Kakhanovskiy, A.H. (2011). *Historyia Belarusi: XX – pachatak XXI st*. Minsk. [in Russian].
- Lashkevych, K. (2008). Skolko zhyznei unes beloruskiy Golodomor? Retrieved from: <https://news.tut.by/society/122428.html> [in Russian].
- Levchuk, N.M., Boriak, T.H., Volovyna, O., Rudnytskyi, O.P., Kovbasiuk, A.B. (2015). Vtraty miskoho i silskoho naselennia Ukrainy vnaslidok Holodomoru u 1932–1934 rr.: novi otsinky. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 4, 84–112. [in Ukrainian].
- Levchuk, N. (2018). Do pytannia pro stari ta novi pidkhody do otsinky vtrat naselennia Ukrainy. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 2, 179–193. [in Ukrainian].
- Lych, H.M. (2003). *Trahedya belaruskaha sialianstva*. Minsk. [in Belarusian].
- Novik, Ya. (Ed.). (2006). *Uchebny dapamozhnik pa kursu "Historyia Belarusi" dla studentav usikh forms navuch. i spetsyial*. Minsk. [in Belarusian].
- Novik, Ya. (Ed.) (2015). *Historyia Belarusi: Palemichnyia materyialy*. Minsk. [in Belarusian].
- Papakin, H. (2013). „Chorna doshka”: antyselianski represii (1932–1933). Kyiv. [in Ukrainian].
- Petrikov, P.T. (2007). *Ocherki novejshej istoriografii Belarusi (1990-e – nachalo 2000-x gg.)*. Minsk. [in Russian].
- Poletava, N., Bokhan, Yu. (Ed.) (2011). *Istoriya Belarusi: v kontekste mirovykh tsyvilizatsiy: posobie dla studentov*. Minsk. [in Russian].
- Protska, T. (1998). *Vynyshchenne sialianstva: Veska Uskhodniai Belarusi pad tsiazharam balshavitskikh represiiay 30-kh hadov*. Mensk. [in Belarusian].
- Ramanava, I. (2003). *Holad 1932–1934 hh. i Belarus*. Spadchyna, 1–2, 80–90. [in Belarusian].
- Romanova, I. (2006). *V Belarusi byl svoi Golodomor. Ezhednevnik, 4 dekabria*. [in Russian].
- Romanova, I. (2017). *Golod v Belarusi 1932–1933 godov*. Antisovetskij blog. 20 mar. Retrieved from: https://antisovetsky.blogspot.com/2017/03/1932-1933_20.html [in Russian].

34. Rostov, V. (2008). Golodomor i sud istorii. *Sekretnye issledovaniya*, 13(174). [in Russian].
35. Rudnytskyi, O., Levchuk, N., Wolowyna, O., Shevchuk, P. (2015). 1932–34 Famine Losses within the Context of the Soviet Union. Curran D., L.Luciuk, and A.Newby (Eds.). *Famines in European Economic History: The Last Great European Famines reconsidered, 192–222*. New York.
36. Rudnytskyi, O., Levchuk, N., Wolowyna, O., Shevchuk, P., Savchuk, A. (2015). Demography of a man-made human catastrophe: The case of massive famine in Ukraine 1932–1933. *Canadian Studies in Population*, 42, 1-2, 53–80.
37. Selitskaia, L. (2010). Golodomor v Belarusi: Materi varili mladentsev, a nemtsy iz Narovli prosili pomoshchi u Gitlera. *Komsomolskaia pravda. Belarus*. 19.08. [in Russian].
38. Solntsev, A. (2011). Golod v Belarusi 1932–1933 g. Retrieved from: <https://anton55555.wordpress.com/2011/05/13/golod-v-belarusi-1933-goda/> [in Russian].
39. Vrublevskiy, A.P., Protko, T.S. (1992). *Iz istorii repressiy protiv belorusskogo krestianstva: 1929–1934*. Minsk. [in Russian].

Viktor Hudz

Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History),
Docent at Department of History, Archaeology and Philosophy,
B.Khmelnytskyi Melitopol State Pedagogical University
(Melitopol, Ukraine), goodz-klio@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5756-1683>

Olena Boriak

Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History),
Senior Research Fellow,
Department of Ethnology,
State Center for Protection of Cultural Heritage from Technological Disasters
(Kyiv, Ukraine), olena.boriak@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9873-6088>

Famine 1932–1933 in Byelorussia: Historiographical Paradoxes, Historical Memory and Politics of Memory

Abstract. The goal of the research is to analyze, to reveal the peculiarities and to sum up the results of study by Belarusian researchers of history of man-made famine of 1932–1933 on the territory of Soviet Ukraine and Byelorussia. **The methodology** is based on principles of historicism, objectivism, comprehensiveness and systematicness. To achieve set goals, intergrated use of other methods, besides general scientific ones, was involved – special historical methods: historiography, historical-situational, comparative methods and “oral history” method. **Research originality of the work.** The article is the first special historiographical research of Belarusian studies of the famine 1932–1933 on the territory of Byelorussia. **Main results and conclusions.** History of the famine 1932–1933 in Byelorussia is generally suppressed in teaching process and is left on the periphery of Belarusian academic studies. But it had been made more active after adoption by the Verkhovna Rada of Ukraine of the law about confession of the Holodomor as genocide and reaction toward it of the Russian Federation. The article has revealed influence of the authors of the Russian concept of the famine 1932–1933 as “collective tragedy of people of USSR” with commensurate consequences. The latter had been shown in comparison of the reasons of the famine by the Belarusian researchers in Byelorussia with the Holodomor in Ukraine, overestimation of human losses in the republic. The research shows distinction of the Holodomor as the directed genocide against Ukrainian people from the famine in Byelorussia. To the contrary of some Belarusian researchers, the authors claim that the famine in the BSSR took place because of excessive grain procurements, poor weather, economic mistakes in some raions and resulted into less human losses than in Ukraine.

Keywords: Belarusian historiography, famine in Byelorussian SSR, Holodomor in UkrSSR, demographic consequences, oral history.